

УДК 821.161.2:82-311.6

Шабаль К. С.,
здобувач,
Запорізький національний університет
katjaumanec@rambler.ru

ГРОТЕСКНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ БАЛ-МАСКАРАД У РОМАНІ “МАНДРІВКИ ДО АБЕРФАЙЛЮ” РОМАНА ІВАНИЧУКА

Анотація

Стаття присвячена створенню комплексної візії специфіки художньої організації роману Р. Іваничука “Мандрівки до Аберфайлю”, який ще залишається маловивченим. Головна увага приділяється політичній сатирі, вплетеній в оригінальну структуру роману. Виокремлюються головні постмодерністські риси роману, висвітлюється психологічна майстерність автора та особливості стилю. У статті зроблено аналіз сучасного роману з точки зору приналежності його до політичного жанрового різновиду.

Ключові слова: гротеск, жанровий різновид, карнавалізація, політичний роман, політична сатира, символічний образ, постмодернізм.

Summary

The article is devoted to the creation of a comprehensive vision of the specificity of the artistic organization of R. Ivanichuk's novel “Travels to Aberfail”, which is still poorly understood. The main attention is paid to political satire, which is woven into the original structure of the novel. The main postmodern features of the novel are highlighted; the psychological skill of the author and features on the stylistic level are highlighted. This paper provides the overview of a modern novel in terms of political genre variety.

Key words: grotesque, genre variety, carnivalization, political novel, political satire, symbolic image, postmodernism.

Завдяки художній літературі, як одному з наймогутніших засобів пізнання людини, інструментові впливу на дійсність, еволюціонує свідомість людини, її воля, психіка, сприйняття та ставлення до світу, формується національний характер. А. Ткаченко зауважив: “Ціною великих жертв, проходячи крізь випроби соціологічним, ідеологічним, політичним та іншими “прокрустовими ложками”, художнє слово являло людям одвічну силу своєї безборонної сили та самобутності” [7, 47]. Літературне полотно є своєрідним історичним, суспільним, і часто політичним довідником, у якому зафіксовано минуле, сучасне і майбутнє, завдяки чому в уяві виникають нові поняття, в душах народжуються незнані почуття. За словами Т. Мотильової, і внутрішній монолог, і елементи “потoku свідомості”, і словесні повтори, і зіставлення різних способів суб’єктивного бачення, й асоціативне зчеплення епізодів, і вільне поводження з оповідним часом – усе це давно і міцно укоренилось у романі ХХ ст. Дослідниця стверджувала: “У кожного роману своя “формула”, свій комплекс виражальних засобів – це й не може бути інакше... Тим більше не варто приписувати романові які б то не було канони...” [6, 77]. У ХІХ ст. бурхливо починає розвиватися

процес стирання меж між родами, жанрами і жанровими різновидами. Цей процес набуває ще більшого прискорення у ХХ ст., і тому “чистота жанру” або його різновиду стає майже неможливою. Звернення до політичних тем у творчості сучасних романістів зумовлено і потребою перегляду методологічних засад розвитку української літератури, і необхідністю подивитися на сучасність очима правди, осягти концепцію людської особистості крізь призму проблем суспільно-політичного характеру та української державності.

Об’єктом нашого дослідження є твір Р. Іваничука “Мандрівки до Аберфайлю” в контексті української романістики, зокрема в такому її жанровому різновиді як сатирично-політичний роман. Аналізуючи художні особливості цього твору, маємо можливість оприаявити своєрідні риси стилю письменника, які допомагають скласти цілісне уявлення про специфіку художнього мислення автора та про тенденції розвитку політичної сатири в українській літературі. Художні твори Р. Іваничука були в полі зору літературознавців (С. Андрусів, І. Денисюк, В. Дончик, М. Жулинський, М. Ільницький, Т. Салига, М. Слабошпицький та ін.), проте ґрунтовних досліджень роману “Мандрівки до Аберфайлю” немає, що й визначає актуальність теми дослідження. Мета нашої статті – охарактеризувати твір Р. Іваничука “Мандрівки до Аберфайлю” як сатирично-політичний роман. Реалізація цієї мети вимагає вирішення таких завдань: простежити вплив авторських інтенцій на формування сюжетної канви роману; визначити особливості трансляції суспільно-політичних і морально-етичних домінант через гротескную манеру письма та сатиричні образи.

Р. Іваничук – як громадянин і патріот, не міг стояти осторонь подій, які відбувались у сучасному часовому просторі. У книзі “Мандрівки до Аберфайлю” письменник передбачив народний гнів, який вибухнув восени 2013 року проти влади екс-президента В. Януковича. Автор у своїх записах охопив весь спектр тем – від сучасного літературного процесу, оцінок творів колег-письменників – до політичних подій і висловлення чіткої громадянської позиції. І, як лейтмотив упродовж усієї книги, – розповідь про кохану дружину – письменницю Ніну Бічую. Пластична тканина твору сповнена вкраплень із елементів колажної техніки: тут і щоденникові записи, й історична повість про князя Святослава, і оповідь про безхатків, і політична сатира. На думку мовознавця І. Бехти, довільна гра в текстотворення дає змогу не лише деформувати логіку подій, простір, тілесність і мову персонажів, а й розхитувати фізичні межі самого тексту, вміщуючи в нього додаткові текстові, а то й нетекстові елементи, що є типовим для постмодерністського тексту [1, 68]. Український постмодернізм, за Т. Гундоровою, характеризується перш за все насолодою від переступання меж загальноприйнятого та канонічного [3]. Відсутність

чіткого й зв'язного сюжету, ускладнена побудова, з'єднання, здавалося б, несумісних елементів, у результаті чого практично неможливо говорити про цілісність структури, полістилістика у поєднанні з епатажною манерою презентації, – всі ці фактори ускладнюють сприйняття постмодерністського тексту. Американський теоретик постмодернізму І. Хассан говорить про карнавалізацію як одну з ознак соціокультурної парадигми сучасності, яка означає відцентрову силу мови, “веселу відносність” предметів, участь у дикому безладді життя, іманентність (внутрішня присутність) сміху [9]. Враження про роман “Мандрівки до Аберфайлю”, як твір карнавалізованої літератури, читач отримує від опису політичного балу та від стилістичних прийомів, застосованих при цьому.

Політична сатира і гумор в Україні набули великої популярності в наш час, маючи різні шляхи прояву. Виявляється політична сатира в усіх видах мистецтва (театр, література, кіно, журналістика, образотворче мистецтво) – це не лише літературний жанр. Він покликаний не тільки смішити аудиторію, а й оголювати індивідуальні та соціальні недосконалості, зловживання владою, негативні дії політиків. Колорит вітчизняних можновладців, політичні інтриги, публічна боротьба за владу все частіше стають предметом художньої літератури. У літературознавчому словнику маємо визначення: “Сатира (лат. satira, від satura – суміш, усяка всячина) – особливий спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в гострому осудливому осміянні негативного” [5, 611]. У сатиричних творах широко використовуються художня гіперболізація, іронія, пародія, шарж, гротеск.

Саме до гротескної манери письма вдається Р. Іваничук у художньому осмисленні суспільно-політичних подій. “У другій частині “Мандрівки...” зображений маскарад, де ви впізнаєте всіх тих, хто зараз мордує Майдан у звірячих масках” [4], – зазначив прозаїк. Автор додав сатиричну розповідь про “бомжів моральних” [4, 141], які засідали у Верховній Раді, описуючи гротескний політичний бал-маскарад за участю тварин. Серед них читач може впізнати колишніх очільників держави, усіх тих, проти кого люди вийшли на Євромайдан. Справді-таки, сатиричні образи та обставини, створені прозаїком, яскраво віддзеркалюють політичне життя за часів влади колишнього президента. Автор послідовно розкриває морально-етичні проблеми, висміює дії персонажів: вигадливих утриманців, користолюбців і лицемірів на службових посадах, підлабузників, хабарників, пролаз-кар’єристів. Усі вони в масках: президент у масці Носорога, прем’єр-міністр – Бегемота, спікер – Віслюка, радники – Муфлонів, судді – Цапів, опозиціонери – Вовків, “служебна голота в масках дияволів, босоркань, потерчат та арідників”, “лакейська галайстра в чортівських масках” [4, 162]. “Гротеском називають такий художній образ, в якому свідомо

порушуються норми життєвої правдоподібності, підкреслено протипоставляються реальне та ірреальне, ті чи інші сторони зображуваного змальовуються в фантастично перебільшуваному, загостреному вигляді” [2, 73], – пояснює О. Галич. Гротеск – це не фантастика, а реальність, що маскується під фантастику. А сам момент переходу ймовірно реального в фантастично нереальне, смислова мотивованість якого й розкриває естетичну значимість гротеску.

Автор не приховує власних політичних переконань. Оплічників В. Януковича називає “голотою”, “антиукраїнською більшістю”, “зборище колгоспного ґатунку”, “українофоби” [4, 111], “політична твань” [4, 116]. “Та лякає його (Януковича – Ш. К.) не так можливий атентат, як втрата влади, бо це означало б утрату не лише незаконно загарбаного Міжгір’я, а й українського громадянства – й ні одна європейська держава не висловить йому найменшого співчуття, коли він перестане бути президентом” [4, 62]. Відвертим осудливим ставленням до дій колишнього президента автор ніби намагався відкрити очі байдужим українцям (“Та й чого було чекати від “совка” Януковича, який одне думає, інше говорить, а ще інакше робить?” [4, 160]), прагнув пробудити їх до боротьби (“...пора української Незалежності, на жаль, залишається залежною від примх малограмотного не лише в політиці, а й у елементарній граматиці керівника держави” [4, 110–111]). Письменник розмірковує про справжнього лідера, який зможе кардинально змінити становище України: “...лідерові треба не так фізичної сили, як політичної звинності й передбачливості, а найпаче – національної свідомості” [4, 124]. У творі названо конкретні прізвища, наявні імена реальних політичних діячів, керуючись власною логікою та політичним досвідом: В. Огризко або ж В. Наливайченко. Згадується в тексті прихильник диктаторських законів – депутат від регіоналів М. Чечетов, “схожий на Пилипа з конопель тупий, з обличчям пропитого бомжа” [4, 111], доля якого наразі відома, щоб уникнути кримінальної відповідальності вчинив самогубство. Переймається письменник долею політичних в’язнів – Ю. Луценка та Ю. Тимошенко. Отож, роман містить авторську оцінку політичної дійсності, розкриває індивідуальні переконання та світогляд, які оприявнюються завдяки художній свідомості.

Об’єднує всю книгу символічний образ Аберфайлю – містичної копальні, що в романі має значення “своєрідного підземелля безчасся, мандруючи яким, письменник намагається віднайти і реконструювати у слові бодай одробици вічної істини...” [4], – зазначено у анотації. Аберфайль, з одного боку, це образ давноминулого, історії, в яку заглиблюється письменник, з іншого – людська душа, в глибини невідомого якої він проникає. В одному з інтерв’ю письменник пояснив значення Аберфайлю: “Що таке Аберфайль? “Взяв” собі з роману Жуля Верна “Чорна Індія” про копальні Шотландії і підземелля. Подумав, що

підземелля є і політичні, й історичні, і духовні” [8]. Аберфайль Р. Іваничука – це підземелля його пам’яті, куди він час від часу спускається, аби видобути звідти найцінніші поклади фактів, подій, облич, персон. Символічний образ уявної атракції “фотопластикона” – барабана з очницями, закритими кольоровими скельцями, що імітує кіно – допомагає автору заглибитись у роздуми про рідних і долю України, зазирнути у власну душу й душі інших. Автор намагається осмислити таємні причини ницості людей, які волею немилосердної долі опинилися поза нормальним життям. Він переконаний, що на суспільному дні опиняються не лише люди, скривджені матеріальними нестатками й хворобами, а й духовні каліки, котрі не мають власної сили й моральних цінностей, вони “вповзають у душі сильніших за себе й живляться їхньою енергією” [4, 141]. Р. Іваничук акцентує увагу на тому, що “найнебезпечніші бомжі моральні” [4, 141], які існували у всі часи і у всіх народів, яких можна зустріти скрізь: у корчмах, на вулицях і на видних владних подіумах. Тож недаремно на сторінках твору з’являється гротескний образ потвори з гофманівським ім’ям – Цахес, обличчя якого приховане за блідою маскою. Бачимо, що автор вдається до одного з найхарактерніших атрибутів карнавалу – маски. Це дуже складний і багатозначний мотив народної культури. У народно-обрядовій традиції маска мала магічний, чарівний сенс, а у межах середньовічного карнавалу дозволяла приховати фізичні вади, видати себе за іншу людину, створити ефект таємничості. Психологічне значення маски обумовлене бажанням особи хоч на короткий час позбутися своєї закомплексованості, стати доступною для будь-яких перевтілень, пройти шлях від блазня до володаря світу і навпаки. Карнавал – це свобода, яка не має меж і не знає табу, дозволяє вільно змінювати суспільні ролі, виносить на поверхню приховані бажання й емоції, а отже, забезпечує особистості адекватне для позитивного психологічного стану самовираження. Але карнавал не вічний, тому під його веселою маскою завжди ховається великий біль, який провокує постійний пошук людиною самої себе. Карнавальному мистецтву притаманні елементи абсурдності, гіперболізації, комічності, видовищності, міфічності, контрастності, поліфонічності. Тому карнавалізація особливого значення набуває саме в сатирі з її настановою на тотальне викриття. Явище карнавалізації можна розглядати як одну з властивостей художнього сприйняття, що орієнтоване на відносність загально визнаних норм мислення та поведінки. Описаний автором гротескний маскарад у творі – пародія на карнавал політичного безладдя в українському суспільстві.

Внутрішній сенс образу Цахеса вбачаємо в глузуванні з суспільства, в якому має значення лише видимість, а не справжні заслуги, у спростуванні влади золота, що його символізують золоті волосини на голові карлика, у змалюванні несправедливого розподілу матеріальних

та духовних благ у користолюбному суспільстві, в іронії над просвітницькими гаслами, які на практиці часто сприймають за істину те, що насправді виявляє себе як фантастична ілюзія. Утім, у більш загальному, символічному сенсі образ Цахеса виступає як уособлення найпотворніших темних інстинктів людини, пов'язаних із бажанням звеличення й отримання необмеженої деспотичної влади над іншими людьми. Хто не знає Гофманового героя – крихітку Цахеса, який умів присвоювати собі чужі таланти? У романі цей персонаж – один із яскравих прикладів “політичного безхатка”, який не встоїть перед магнетизмом телевізійної камери, полюбляє виступи на публіці, прагне владної посади, шукає будь-якої вигоди, живе за рахунок інших. Прозаїк стверджує думку, що кожна людина може мати такого двійника, та бажано – як антипода, охоронця сумління. Завдання політичного роману вбачаємо у вихованні нової політичної культури народу в сучасних реаліях українського життя, свідомості та відповідальності за своє майбутнє; в осягненні багатогранної історичної спадщини українського народу; в аналізі історичних трагедій і конфліктів; у розкритті психології нації, влади та можновладців, народження й культу в середовищі правлячої еліти політичного холопства й зверхності.

Отже, невдоволення сьогоденням, перш за все, як наслідком певних політичних подій, наштовхує на думку про можливі інші варіанти історії розвитку країни, нації і сприяє поширенню альтернативного моделювання художньої дійсності. Письменник заявив про вади владної верхівки української нації, використавши художні засоби сатири. Досліджуючи взаємозв'язок людини і часу, Р. Іваничук розкрив проблемні вузли в психосприйнятті його земляків на рівні свідомої самоідентифікації, соціальної заангажованості, нівеляції духовно-культурних цінностей. Аберфайль – це та копальня, в яку інколи спускається кожна мисляча людина, це можливість згадати, переосмислити минуле й намагатися не допускати фатальних помилок у майбутньому. Роман актуальний у контексті сучасної літератури постмодернізму. Звичайно, порушені у статті питання не вичерпують усіх нюансів жанрової специфіки сучасного політичного роману, позаяк аналіз художньої практики останніх десятиліть свідчить, що інтерес до жанрового різновиду зростає.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехта І. Структурно-семантичні кореляції постмодерністського тексту / І. Бехта // Вісн. Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка. – 2006. – Вип. 27. – С. 65–70.
2. Галич О. Загальне літературознавство : навчальний посібник для вузів / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – Рівне : РДПІ, 1997. – 544 с.
3. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 263 с.
4. Іваничук Р. Мандрівки до Аберфайлю : колаж / Р. Іваничук. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2014. – 204 с.

5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. : Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – [2-ге вид., випр., доп.]. – К. : Академія, 2007. – 752 с.

6. Мотылева Т. Роман – свободная форма / Т. Мотылева. – М. : Советский писатель, 1982. – 400 с.

7. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) : [підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів] / А. Ткаченко. – [2-ге вид., випр. і доповн.]. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2003. – 448 с.

8. Франко З. Роман Іваничук : “Все мусить завершитись перемогою” [Електронний ресурс] / З. Франко // Час і події. – 2014. – № 5. – Режим доступу : <http://www.chasipodii.net/article/12932/>.

9. Hassan I. Making Sense: The Trails of postmodernism Discourse in Literacy, Popular Culture and the Writing of History / I. Hassan // New literary history – 1987. – vol. 18, № 2. – P. 437–457.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2017 року